

Ivan Cankar v Zadrugi.

Dr. Izidor Cankar.

Dijaško društvo Zadrugo sta ustanovila l. 1891. Maks Cadež in Ivan Štefè. Ko se je društvo razšlo, je Štefè spravil nekatere društvene zapiske, in sicer: kratek obris zgodovine Zadruge do njene petletnice, ki ga je sam sestavil, dopisno knjigo Zadruge iz druge polovice drugega poslovnega leta, dopisno knjigo četrtega, petega in šestega poslovnega leta, ki sega do 8. januarja 1897, ter tajniška poročila četrtega in petega poslovnega leta. Ti zapiski so nepopolni. Nekdo je iztrgal, kakor pravi s svinčnikom pisana poznejša opomba Štefetova, iz zgodovine Zadruge oni del, ki opisuje prvo in drugo poslovno leto; dopisna knjiga iz drugega poslovnega leta obsega samo 10 strani v osmerki in le tri ali štiri dneve, od 26. do 28. ali morda 29. maja l. 1893.; dopisna knjiga četrtega poslovnega leta se začena s svojo štirinajsto stranjo in trideset strani (od 41. do 71.) je zopet iztrganih — uničil jih je morda Štefè sam, zakaj stran 71. se začena z obširnimi zagovorom Štefetovim na »ultimatum« udov Peterlina in Kristana, ki sta mu ga pač stavila po ostri debati na prejšnjih, uničenih straneh; razen te so v knjigi še tu in tam manjše vrzeli. Izginil je tudi arhiv Zadruge, »zadružna knjiga«, v katero so zadružani vpisovali svoje spise in o kateri poroča tajniški zapisnik 10. literarne seje dne 30. januarja l. 1896., ki se je vršila pri Štefetu v Strelških ulicah, da je ostala pri gospodinjji prejšnjega stanovanja: »Na vprašanje Zevnikovo, kaj da je z društveno knjigo, odgovarja Dermota, da se knjiga ne sme poprej nazaj zahtevati, predno se ne poplača (3 goldinarje) pri gospodinjji, kjer je imela Zadruga svojo sobo.« Opomba se nanaša na gospodinjjo one sobe na Mestnem trgu, kjer je imela Zadruga še l. 1895. svojo čitalnico.

Zadruga se je v zmislu svojih pravil pečala z literaturo in s politiko, in sicer v svoji prvi, boljši dobi zlasti z literaturo, v času svojega notranjega razkroja, posebej od l. 1896., pa rajši s politiko. V svojem tretjem poslovnem letu se zadružani sploh niso bavili s politiko — »zaradi znanih razmer«, pravi Kettejevo tajniško poročilo in namiguje s tem na preiskave po šolskih oblastih, ki jih je zadruga v tem letu pričakovala — a brž ko so minili ti strahovi, so v Zadrugi zopet jeli politikovati. Na prvem občnem zboru četrtega poslovnega leta dne 22. septembra 1894 se je Derganc za-

stoj trudil, da bi izrinil politiko iz programa Zadruge; Kette piše o tem delu debate: »Na to vpraša predsednik, kaj mislijo članovi o politiki. Bončar je za politiko, ker se tem potom nekoliko poučimo o domačih razmerah. Derganc ugovarja, ker on ni le neutralen, ampak internacionalen človek. Umetnost je internacionalna. Ko Štefe paragraf bëre, kterega Derganc ni poznal, da se namreč Zadruga peča tudi s politiko, Derganc meni, da politika čas jemlje, da se o nji že drugače lahko pouči, kdor hoče. Štefe pa misli, naj se dene stvar na glasovanje, kar se zgodi. Politika ostane še nadalje v programu Zadruginem in se predlog Dergančev zavrzê z vsemi glasovi proti enemu.« Politično mišljenje zadružanov ni bilo enotno, pa tudi določene smeri ni imelo. V tistih časih napornih narodnostnih bojêv je Zadruga imela nekak splošen narodnosten program in dasi je sprejela geslo napredne stranke »Bog in narod«, so se vendar posamezni člani bližali tej stranki ali oni, vsak po svojih osebnih nagnjenjih. Po splošni debati o »strankah na Kranjskem, njih vrlinah in napakah« dne 2. februarja leta 1896. se je dne 14. marca oglašil Štefe s svojim govorom »Ofelija — dr. Tavčar, pojdi v samostan!« na kar mu je Drenik nemudoma, že čez štiri dni, odgovoril z razpravo o »narodnih grehah klerikalne stranke«. Med temi nasprotji so se lovili slogaši, ki so priporočali, »naj bi se slovenski dijaki vzdrževali strankarstva ter naj se rajši v slogi navdušujejo za sveto stvar«. In vendar je ta mladina bila v jedru opozicionalna in je že nosila v sebi kali bodočega časa; to nam dokazuje opozicionalni, separatistični pojav »Slovenskega lista«, ki ga je Štefe podpiral na vso moč, to nam priča kasnejši »Jug«, ki je z mladostno ognjevitostjo podiral odlične politike napredne stranke, zlasti pa secesija Dermote, Lončarja in tovarišev v socialno demokracijo. Imen tedaj doraščajočega literarnega rodu, ki je bil ves zbran v Zadrugi, imen Ketteja, Murna, Cankarja, Župančiča, Merharja ne najdemo niti enkrat omenjenih v političnih debatah in na istem sestanku, na katerem se je »viharno« govorilo, kakor pravi zapisnik, o strankah na Kranjskem, je Kette bral za uvod svojo šegavo razpravico »o lirični poeziji«, ki je, kakor katera njegovih gazel, prestavljena v prozo, a je potem v »viharni seji« molčal. Kette

nam je kot tajnik na desetem zabavnem shodu dne 24. februarja 1895 razvil program Zadruga v naslednjih, zelo splošnih besedah: »Poudarjati moram koj s početka, da se naše društvo ravna popolnoma po svojem gáslu ‚Bož i národ‘ in da se, kar se tiče verskih razmér, ne bode dalo nikdár voditi od prenapetežev bodi si te ali one stranke, kar se tiče národa, bode imélo vedno pred očmi njegov blágor; trudilo se bode po svoji moči, da mu pripravi ugled mej drugim národnostimi; trudilo se bode, da se vsaj dostojno pripravljá na boj za národne pravice in njegov ugled... Kdor hoče torej pri Zadrugi uspešno delovati in z njenim programom skladati se, gleda naj na njeno gásló, in čisto gotovo ne bode grešil, ampak ostal bo prijateljem prijatelj.«

Če je hotel kdo vstopiti v Zadrugo, ga je moral kateri izmed pravih udov priporočiti ter jamčiti zanj, da je popolnoma zanesljiv in sposoben. Tako je na primer Štefe priporočil Murna z dopisom v društveno knjigo v prvi polovici novembra leta 1895: »Prosimo, da se prične poizvedovati glede morebitnega vstopa šestošolca Novaka in šestošolca Murna v Zadrugo. Pričakujemo izjav.« Dobil je tri tovariše, ki so to prošnjo podpisali, toda ko se je o sprejemu obravnavalo pri seji dne 16. novembra, so se pojavile težave; tajniška knjiga poroča o tem: »Pri slučajnostih se prvi oglási za besedo br. Drenik in predlága nova člana Murna in Novaka iz 6. gimnazije. Pravi, naj se čítata pri prihodnji seji (današnji) spisa, katera sta mu ponudila, in se potem presodita. Ferjančič omenja, da sta fanta sposobna, Merhar nasprotuje sprejemu Murna, ker je imel priliko videti, da Muren nima veselja do slovstva. Dermota pravi, da naj vsakdo zapiše v vpisno knjigo, je li pro ali contra.« Po glasovanju sta bila oba kandidata sprejeta. Pri sprejemu so bili člani zelo natančni, pazili so na moža, ki je hotel v društvo, in na formalnosti. Ko je leta 1894. hotel Župančič vstopiti v Zadrugo, so to kandidato obravnavali na sestanku in Kette poroča: »Radi Župančiča se je ukrenilo, naj se počaka, da se vidi, ali se mu sme zaupati ali ne, in potem se lahko sprejme v Zadrugo. Nasvetoval ga je Derganc.« Na občnem zboru naslednjega šolskega leta se je dne 22. septembra o tem zopet govorilo in tajniška knjiga pravi: »Nato se vname nekaka debata o vsprejemu Župančiča. Peterlin namreč vpraša, kdaj se je Župančič sprejel, kar Bončar razloži, da se ni še oficijelno sprejel; k temu doda Škrjanec, da se mu je pač naznanilo, oficijelnega sprejema pa še ni bilo. Štefe tedaj predlága, naj se oficijelno vsprejme.« Toplo je priporočil Kette Alojzija Kraigherja, ki je bil zadrušan le v četrtem poslovnem letu, z dopisom v knjigo dne 4. decembra leta 1894: »Ker smo se sedaj oprostili elementov, ki niso mogli dihati v našem zraku, bodi si, da so po okolnostih prisiljeni, bodi si neprisiljeni izstopili, bilo bi treba, da se sprejme v društvo nekaj takih članov, ki bi napolnjeni z naprednjaškim duhom neprisiljeni delovali za njeno blagostanje in prospeh, podpirajoč jo z denarji in dobrimi spisi. To — mislim — se sme pričakovati od mojega sošolca Kraigherja, katerega rodovina bi že jamčila za njegovo rabljivost, ko bi samega ne poználi. Vem, da ni vetrenjašk, ker ga je kraška burja preprihovala in utrdila. Kar se tiče njegove pisateljske zmožnosti, bode imeli priliko jo spoznati, ko preberem spis njegov, in rezultat — prepričan sem — bo ugoden. Upam, da bodo vsi častiti člani Zadrugani zadovoljni z mojim predlogom.« S Kettejem so predlog podpisali še Dermota, Štefe in Zevnik. Ta srednješolska organizacija spominja s svojo ekskluzivnostjo in strogotostjo skoraj na formalizem večjih in bolj nesmrtnih institucij; cenila je samo sebe in je bila izbirčna. Ivan Cankar je na primer vpisal v

društveno knjigo ta-le oklic: »Zadrugani! Peterlin in Železnikar sta mi naročila, naj ju predlagam v ‚Zadrugo‘ in tem potem izpolnujem svojo dolžnost. Kdor je za, naj se podpiše, če se mu ljubi;« potem se je podpisal, a le za Peterlina, drugega prosilca je odklonil. Kakor je že iz prejšnjih stavkov razvidno, je moral vsak kandidat predložiti Zadrugi kakršnokoli delo, po katerem so presodili njegovo »rabljivost«; to zahtevo je tajnik Kette kot sklep 4. zabavnega shoda dne 10. novembra leta 1894. izrazil tako: »Osebe, ki žele biti v okrožje Zadruga vsprejete, naj pošljejo svoj ‚spis za poskušnjo‘ odboru, ta naj ga najprej sam oceni, kot takega pošlje s priloženo ‚polo za kritiko‘ na ogled mej Zadrugane, ti naj zapišejo na omenjeno polo svojo sodbo, potrdijo to s podpisom, in zadnji član naj jo vrne odboru. ki izreče konečno sodbo. Vse naj se izvrši tekom jednega tedna, takó, da imamo že pri prihodnjem zboru novega člana mej seboj.« Čez štirinajst dni so pri sestanku celo predlagali, naj bi »vsak novovstopivši član delal vsprejemni izpit«, a to ni obveljalo. Vsi udje so bili dolžni redno predavati, in ko so nekateri začeli zanemarjati to dolžnost, se je sklenilo, da »len član, ki noče predavati, plača naj na vsakokratno brezuspešno predsednikovo opominjevanje 11 krajcarjev globe.«

Zadruga je bila vedno v težavah, ali zunanjih, ali notranjih. Zelo razburljivo je delovalo na zadrugane Dermotovo svarilo v novembru leta 1894., ki ga je vpisal v društveno knjigo: »Prof. Karlin vé o Zadrugi vse! Predsednik.« Neki drugi član je hotel tovariše potolažiti in je takoj pristavil: »Kakor čujem, ni nikake nevarnosti od strani g. profesorja, torej brez skrbi! Pleši, pleši — črni kos!« toda Zadruga vendar dolgo ni več imela mirne ure. Dve strani pozneje svári Kette tovariše dne 5. novembra: »Prej nego da take neumnosti pišete v upisni knjigi, bi želel, da bolj skrbite za varnost ‚Zadruga‘. Kajti da smo v resnici tako varni, kakor pravi član Peterlin, dvomim; zato bi svetoval, da smo vedno pripravljene na kako preiskavo od gimn. vodstva. Bolje, da smo preoprezni nego preveč predrzni.« Nekaj dni pozneje svetuje Župančič: »Radi večje varnosti naj bi tajnik pisal svoja poročila v lokalu« (v čitalnici), in ko jim gospodinja odpove stanovanje, priporoča Kette, naj se preselijo k njemu (kar se je tudi zgodilo), češ: »Morebiti, da moja ‚stara‘ svojo maleno sobico prepusti v uporabo častitim članom Zadruginim. Li da, li nê, povedal bodem jutri. V prvem slučaju se lahko čitalnica preseli v novo sobo, ki je a) majhna, vendar tolika, da zadostuje čitalničnim zahtevam, b) ima divan in 3 stole, kar — menim — zadostuje, c) daleč v Kravji dolini pri mitnici, kar pa je še bolje zató, ker je bolj varno.«

Gmotna sredstva Zadruga so obstajala iz mesečnine udov, ki je znašala leta 1894/95. petdeset krajcarjev, in iz glob, ki so redkokdaj presegle vsoto petih krajcarjev, a so bile tako pogoste, da so tvorile važen vir dohodkov. S tem denarjem je odbor plačeval stanovanje in nekatere časopise, medtem ko so druge liste prinašali v čitalnico posamezni udje, zlasti Štefe. Vsi blagajniki so imeli velike težave, kadar je bilo treba izterjavati mesečnino, globe ali druge prispevke. Tako toži blagajnik meseca novembra leta 1894. v vpisni knjigi: »Brat Zelnik, plačaj stanovanje, — če imaš s čim! Plačali niso niti telegramov, niti vseh glob — kaj še za lokal... 20. je že minul; možnje iz žepov, bratje! Kje je denar glob, predsednik! Meni ga ni vročil nihče!« Enako je rotíl Kette tovariše v januarju naslednjega leta: »Dragi Zadrugani! Prosim vse one, ki še niste dali svojega donéska za ‚štelažo‘, da to vendar že enkrat storite. Nekaj denarja je že v blagajnici, še drugo pričakujem dan na dan od Vas.

10 krajcarjev je vendar malenkost, a meni sámemu dati 1'50 gl. je preveč, vzlasti ker se 'štelaža' ni samo radi mene, ampak radi 'Zadruga' izgotovila. Upajoč, da bode te malenkostni dar 10 kr. položili, ne da bi Vas moral 5 mesecev prositi, beležim — Dragotin Kette. « Predsednik Dermota je priganjal v društveni knjigi blagajnika: »Brat Zelnik! Pobiraj globo!« a brez uspeha. Zadržani so imeli več idealizma, nego denarja. Ivan Cankar bi imel pri shodu dne 27. oktobra leta 1894. brati svoj spis, a ni prišel k sestanku, na kar mu je predsednik Dermota naložil dvojno globo po pet krajcarjev, ker ni prišel na shod in ker ni bral. Cankar mu je v dopisni knjigi odgovoril tako-le: »Predsednik mi je naložil globo petih krajcarjev, ker se nisem udeležil shoda z dné 27. okt. 1894. l. To je čisto naravno, in mi niti ne pride na misel, prepirati se z Dermoto. Ali izpuliti mi hoče še drugo svoto petih krajcarjev, ker nisem predaval na tistem shodu (z dné 27. okt. 1894. l.), na katerem me ni bilo videti. Torej plačati moram zato, ker predaval nisem; kdo pa pravi čl. Dermoti, da nisem predaval? Jaz bi bral svojo stvar ravno takó lahkó v absenci Dermotini na svojem domu, in potem-takem bi omenjeni čl. Dermota ne imel pravice, iztrgati mi gori omenjene vsote zategadelj, ker nisem predaval. Torej plačam samó vtretjič omenjeno svoto, ne da bi jo pomnožil s številko dve. Zakaj — da povem in razjasnim vso stvar še jedenkrat — ko bi bil pri shodu, bi tudi predaval, ko bi me pa ne bilo — kar se je vsekakor zgodilo — pa ne bi predaval. Ker pridem pri tem opisu vèn in vèn na tisto mesto, zato končam, in pripomnim samó še, da omenjene svote ne plačam — ker je nimam. Ivan Cankar.« Kot priči sta se z levico podpisala in podkrižala Peterlin in Lavrenčič, Franc Kristan je pa pristavil: »Ker čl. Cankar nima dotične svote — plačam jaz!« Mnogo bolje, kakor se vidi, se tudi Župančiču ni godilo, zakaj 6. novembra leta 1894. vprašuje s svojo boječo, še čisto otroško pisavo: »Brat blagajnik! Kedar je zadnji dan za plačevanje udnine meseca oktobra?« na kar mu blagajnik odgovarja: »Brat Župančič izvestno ni čital mojeга opomina z dné 28. 10. 94, zato ne ve, da je obrok že potekel 30. p. m. Ako bratje ne poravnajo do 8. t. m. svojeга dolga, naložila se jim bode zdatna globa!«

Poleg običajnih predavanj in, kasneje, govorov je vpe-ljal Kette v Zadrugo pouk ruščine. To naznanja tovarišem 13. novembra leta 1894.: »Opomin. Jutri se pričnè pouk ruščine. Pozivljam brate, da se ga polnoštevilno vdeležè. Povem Vam kar naprej, da bom strogo se držal discipline. Zakaj ste me pa volili? Kdor se ne bo lekcije naučil, plačal bo globo, veliko, kakor se bo meni zljubilo. Apelirati bode smel, kdor bo hotel manjšo globo imeti, samo na odbor. To pa zato, da bo pouk uspešen. Kdor ne pride k uri, plačal bo globo.« Opomin je bil zaman, zakaj naslednji dan se Kette že pritožuje: »5 minut pred tri četrt, a v čitalnici še le štirje. In tako naj bo pouk uspešen! Opozarjajo se člani, naj bolj redno prihajajo k uram!« Te ruske ure so bile vzrok mnogih jez Kettejevih, dolgih polemik, glob, novih opominov, a sled-njič je vneti učitelj moral priznati v svojem tajniškem po-ročilu o delovanju Zadruga v prvem tečaju leta 1894/95.: »Konečno naj še opomnim, da se je o nekem gotovem času pričel nekaj pouk v ruščini, da se je izbral Kette nekakim korepetitorjem, ki je pa večji del dajal 'štunde' praznim ste-nam in mizi in da se eo ipso ni prišlo čez prvo lekcijo.« Tudi sicer se je Kette trudil, da bi pregnal vnemarnost in lenobo, ki je zašla v Zadrugo, kakor se zdi, zlasti leta 1894. To leto je neki »nezadovoljnejš« napisal v vpisno knjigo naslednji aviso: »Dolgi so zimski večeri; zabave nam več-krat nedostaje; v čitalnici naj si kratimo čas: če si pa skoro

sam za mizo — se pa tudi ne kratkočasíš. Človek bi se kmalu zbolel. — Da bi se taka nezgoda ne storila, prosijo se Zadržani, da naj prihajajo večkrat v Zadrugo v smislu izreka sv. Avguština: ... in omnibus caritas...!« Kette je k temu pripisal pristavek: »Čudno je, čudno, da je tako mrtvo postalo po izstopu nekaterih članov. Niti odborniki ne prihajajo več vsi v čitalnico, časopisi se več ne donšajo, o drugih članih ni duha ne sluha. Zakaj to? Kaj li hočete s slabim obiskom očitno pokazati, koliko je Zadruga izgubila po izstopu nekterih članov? Kedar pridem v čitalnico, je prázna. Bog pomagaj, saj je vendar še v Zadrugi nekaj čla-nov, ki so vneti zanjo. Zakaj ne pridejo? Čudno se mi zdi ta 'Pristavek' pisati, ker ne vem, ga li bo kedo čital ali ne...« In h koncu je predlagal: »Vsak član je zavezan najmanj tri-krat na teden obiskati čitalnico, sicer se mu naloži glôba za vsako uro pet (5) novčičev. Iz tega razloga naj se vsi došli člani podpisujejo v dnevno knjigo.« Kettejev predlog sta podpisala le Dermota in Štefè in tako je ostal v dopisni knjigi.

Zadržani so se med seboj nazivali brate — to je bil sklep občnega zbora — in ko je nekdo že po tem sklepu imenoval tovariša gospoda, so ga kaznovali z globo. Naj-delavnejši, za Zadrugo najbolj vnet ud je bil Štefè, ki je Zadrugo ustanovil, jo dramil, miril, pa tudi čistil, kadar je mislil, da je treba, jo zakladal s časopisi, jo jemal pod streho, če ni našla stanovanja drugod, podpiral vsak pred-log, ki se mu je zdel društvu koristen, skrbel za naraščaj in z velikim idealizmom služil zadrugi misli do konca. Izmed mladih literatov mu je bil podoben samo Kette, ki je bil zaveden in delaven zadržan, drugi so kazali manj zmisla za organizacijo.

Ivan Cankar je vstopil v Zadrugo v njenem drugem poslovnem letu 1892/93., istega leta, ko sta postala zadruga tudi Anton Dermota in Dragotin Lončar, medtem ko sta Kette in Župančič prišla v društvo eno leto pozneje. Kraigher se je vpisal med ude v četrtem, Merhar in Murn v petem poslovnem letu. Ko je Ivan Cankar vstopil v Zadrugo, ji je napisal pesem, ki jo je Štefè del na čelo svoji zgodovini:

Zadržugi.

Glavó ponosno dvigni vsak,
Odločno stopaj naš korak,
Saj gremo v težki dušni boj
Za narod svoj!

Za nami kratka vrsta let,
Pred nami širni, hrupni svet,
Žari pred nami dan krasán,
Svobode dan.

Kot bratje vsi združimo se,
V nevstrašni krog vstopimo se,
Le sloge bratske ogenj vroč
Nam daje moč.

Kdor strašise, ta ni za nas,
Zvestó srce, vesel obraz,
S ponosom v težki dušni boj
Za národ svoj! —

Istega poslovnega leta, dne 25. maja 1893, je bil Can-kar izvoljen za predsednika Zadruga (Ivan Štefè je bil ta čas blagajnik in knjižničar, Dragotin Lončar odbornik, Franc Šuklje tajnik) in je to naznanil v vpisni knjigi s pristavkom:

»Novo-izvoljeni odbor izjavlja, da bode deloval z vsemi močmi v društven prospèh, da se bode vestno oziral na pravila in ukrepe shodov ter pri slučajnih nerednostih najstrožje postopal.« Kakor je bila njegova pesem Zadruži polna slovesnega Gregorčičevega patosa, tako je skušal vsaj prve dni svojega kratkega predsednikovanja — trajalo je komaj dober mesec — vzdržati v društvu strogo disciplino. Takoj po izvolitvi novega odbora beremo že v vpisni knjigi pritožbo uda Lavrača: »Od slavnega odbora prisojene in od skrbnega g. blagajnika naznanjene mi globe za sedaj ne sprejemem. Izjavljam slovesno, da je ne plačam, ker je povsem neutemeljena.« Natančni predsednik mu je tedaj odgovoril v isti knjigi dne 28. maja: »G. Lavrač se ni jasno izrazil, ali misli globo, katero mu je odbor prisódil, ker ni bil pri včerašnjem shódu. Ker jaz za drúgo ne vem, bo že gotovo tá, a odbor ga od té globe drugače ne oprosti, kakor če se povoljno opraviči. Teža mu pa najbrž ne bo mogoče za prvi del shoda, med katerem (sic) je stal na mostovžu, namesto v sobi. Ivan Cankar, predsednik.« Kaznovani Lavrač se je še nadalje izgovarjal in prihodnje šolsko leto ga ni bilo več v Zadruži.

Na koncu tretjega poslovnega leta so Ivana Cankarja zopet volili za predsednika v četrtem letu. Toda medtem se je njegovo prvotno navdušenje že bilo poleglo in tudi zmisel za disciplino je v njem jel zamirati, zakaj k občnemu zboru, na katerem bi moral predsedstvo prevzeti, niti prišel ni in je le sporočil po tovarišu, naj ga ne volijo v odbor, kar se je »odobrilo«. Morda se je bil sprl z Zadružo ali njenimi odborniki, kar bi se dalo sklepati iz poročila o istem občnem zboru, o katerem piše Kette med slučajnostmi: »Škrjanec vpraša, kaj je s Cankarjem? Štefe predlaga, naj se povabi. Škrjanec pravi, da se mora. Štefe: Če ga trikrat ni, se mu da ukor. Torej kaj hočemo ž njim? Zevnik: Naj se ga pusti v sedanjem položaju v miru. Smeh.«

Od tega časa je Ivan Cankar redoma zamujal društvene sestanke in je prihajal le, če je sam predaval, dasi tudi tedaj ne vsakikrat, kakor sem že omenil zgoraj. Leta 1894. in 1895. se v tajniškem poročilu neprestano ponavlja izraz: Prisotni vsi razen Cankarja ali podobno. 13. oktobra 1895 je celó izstopil (»koncem seje javi Cankar svoj izstop iz društva, kar se odobri«), a se je po dveh mesecih premislil in poslal Ketteja, da ga zopet priporoči za člana: »Kette predlaga vstop Cankarja. Dermota nasprotuje temu oziraje se na njegovo vedenje pri sejah (zasmehovanje, preziranje etc), Zevnik odobruje predlog, oziraje se na Cankarjeve zmožnosti. Pri glasovanju se predlog vsprejme s 4 glasovi proti 3. Drenik in Štefe sta se absentirala.« Cankar je tako zopet vstopil v društvo, a pobiljšal se ni, celó Kette je sedaj začel z njim izostajati. Dne 12. decembra leta 1895. pravi tajniška knjiga: »Ker Cankarja in Ketteja večkrat ni bilo k seji, izrečejo jima vsí navzoči — ukor.« Tudi to ni pomagalo; dne 9. januarja leta 1896. so že zopet obravnavali pri sestanku isto zadevo: »Štefe predlaga: Ketteju in Cankarju se izreče ukor, Marn se pri prihodnji seji izključi, ako se je ne udeleži.«

Ivan Cankar je bil prevzel nalogo, da uredi zadružno knjigo, v katero naj bi društveni pisar vpisaval pri sestankih prebrane spise. Teža ni storil. Ko so o tem govorili pri sestanku, bi se bil nemarni urednik težko opravičil, da mu ni pomagal prijatelj Kette iz zadrege: »Štefe ... vpraša, kaj da je z društveno knjigo? Cankar se izgovarja, a Kette ga deloma izgovori, rekoč, da je pri njem še nekaj listin, ki jih ima oddati Cankarju. Sploh pa treba prej pisalca. Na prošnjo članov sprejme Železnikar to delo.« Sedaj je bil pisar izvoljen, toda urednik je še vedno mudil, tako da ga je moral

Železnikar pozvati v vpisni knjigi: »Prosim brata urednika, naj mi že kmalu kaj prinese, da bom imel kaj pisanja. Zadruge knjiga je jako prazna, a danes je že peti dan, odkar se je sklenilo o arhivu, a dobil še nisem ničesar. Prosim torej — kmalu!«

Pa Ivan Cankar ni bil le sam nereden, marveč je nered — potem ko ni bil več predsednik — tudi zagovarjal, ni bil le sam uporen, ampak je zastopal načelo upora. Dne 7. februarja leta 1896. je Dermota vpisal v dopisno knjigo ta-le predlog: »Predlagam, da se izključi iz zadruge član Oblak, ker ga že ni bilo pri 3 sejah zaporéd. Kot vzrok za opravičenje je navedel, da nima časa, ker se — mora drsati ... in punce spremljati!« Gotovo je to bil slučaj, v katerem Ivan Cankar ni mogel molčati; takoj pod Dermotovim predlogom je napisal svoj zaговор obtoženega zadružana: »Okrujni svoj predlog piše član Dermota tako v hladnih besedah, kakor bi bila čisto navadna in brezpomembna stvar izključenje nadarjenega pesnika, jedinega Zadružinega turista, za vse sveto in blago navdušenega mladeniča. Ali vé Dermóta, kaj je Zadruge? Ali razume njen vzvišeni pomen? Kakor kažejo njegove górenje besede, je pozabil nekedanji predsednik vse to in zató se usojam dajati mu pouk v stvari, ki bi jo moral kot naš nekedanji vodnik sam najbolje vedeti. Jaz mislim, da imá Zadruge namen, zbirati v sebi mlade talente, da se učé drug od drugega v imenitnih vprašanih slovstvenih in političnih. Nima pa namena, z železno rokó kovati jih v okove, kajti ravno Zadruge s svojim obstankom krši dijaško disciplino in se s tem odločno izjavlja za svobodo ... In uboga ovčica, ki se je za trenotek izneverila trdim pravilom, naj se brez pardona izbacne? Nikdar! Dokler bom mogel migati z zadnjim od svojih štirih mazincev, protivil se bom temu! ... Oblak je mlad! Krog njega življenje, življenje v njegovem srcu! Kaj je potém čuda, da se je udal vsemu razkošju drsnja, plesanja in spremljanja svojih dražestnih izvoljenk? Kdor ima kaj srca, potegnili se bo odločno zanj! ... In on je pesnik! Kje hoče dobiti snov svojim umotvorom, če ne v življenju? In ako mu ravno tiste ure, ko imá Zadruge seje, sveti življenje v najkрасnejšem žaru, — ali naj tedaj sedi v zaduhli sobi (pri) Štefetu in žaluje za izgubljeno srečo? Kakó more predavati, če ne dobi snovi? ... Napisati bi imel še mnogo, a ker me čuvstva prevladujejo, rajši molčim in samó še k sklepu opomnim Dermóto, naj drugikrat molči in ne pride s takimi grozovitostimi!« Štefe in še trije tovariši so na ta zaговор pripomnili: »S Cankarjevim mnenjem se strinjamo« ter se podpisali, kar pa Dermota ni omečilo; na Cankarjeve besede je odgovoril: »Ravno radi tega, ker sem bil voditelj-predsednik 'Zadruge', moram ostati pri tem, kar sem pisal. Quod scripsi, scripsi!« Dermota je bil neizprosen. Kmalu je zopet napadel Oblaka radi iste pregrehe in pozval odbor na nože za čast in stvar Zadruge, s čimer je dosegel, da so ga izključili, a že nekaj dni kasneje toži novega grešnika: »Kaj misli odbor o Zupančiču? Koliko sej je že zamudil, ne da bi se bil komu opravičil?« Ivan Cankar se ni, morda ravno zaradi te stroge natančnosti, morda tudi še iz drugih razlogov, nikoli mogel dobro razumeti z Dermotom, dokler sta bila skupaj v Zadruži.

Ta dva značaja se nista zlágala; Cankar je bil preveč piker in preveč sam svoj, kakor je razvidno iz skoraj vseh njegovih opomb v dopisni knjigi in iz vseh debat, v katerih se omenja njegovo ime; vsak njegov stavek ima svoj posmehljivi obraz, po katerem bi bilo poznati očeta, tudi če bi ne bil podpisan, svojo ostro in na pravo mesto postavljeno ironično bodico. Tako piše na primer: »Škrjanču! Prosim ravnokar omenjenega Škrjanca, da opusti vse štenkanje

name; mimogrede mu tudi povem, da bo užival od mene popolnoma 'svet in tajinstven' mir, če mi dá tiste pesmi, ki jih je zadnjič predaval; če pa jih ne dá, naj pa pustí!« Z njim ni bilo dobro začeti prepir, težko mu je bil kdo kos. Nekega dne v februarju leta 1896. so združani sedeli v Čitalnici in čakali, da prinese odbornik Zevnik »Slovenski narod«, kakor je bil dolžan, in ko ga le ni bilo, je Ivan Cankar zapisal v knjigo: »Kje je 'Narod'? Ura bije — njega ni.« Dermota je na naslednji strani še zvrnil krivdo na odbor in na sedmo šolo, ki je »napravila krok«, in Štefè mu je pritrjeval. To je odbornika Zevnika ujezilo in jim je odgovoril: »Kakor gosi so se zagnali nekaterniki v predzadnji strani v odbor oz. v knjižničarja. Dva gosjaka se podita pa še na naslednji strani za odbor oz. za mojo osebo in menita, da me bosta do kraja odrla, pa mi niti do živega nista prišla. Pa zakaj vse to? Zato, ker, kakor sem obljubil, nisem v petek prinesel 'Naroda'. Prinesel ga pa nisem, ker takej malenkosti nisem mogel žrtvovati cel popoldan in cel večer...« itd. Vnela se je debata, in ker so tiste »gosi« veljale tudi Ivanu Cankarju, je zapisal Zevniku to-le: »Jaz bi se v to polemiko ne vtikal, ko bi ne pisal Zevnik o meni in drugih skrajno gorjansko. Četudi se v nekaterih točkah, posebno gledé 'kroka' strinjam z njim, vendar ga opozárjam, naj pozabi na svoje basni, kadar govori o članih 'Zadrúge'. Morda on misli, da smo od tedáj, ko je postal podpredsednik, mi vsi le njegovi lakaji? Nikakor ne! Če se on vede kot surov gospodar in nas nazívlje 'gosjake' in neolikane ljudi, tedáj samó kaže, da ne razume svoje časti (podpredsedniške), ki pa ni sama čast, temveč tudi breme, katerega mora nositi radovoljno, ker ga je tudi radovoljno vsprejel. Ako mi pride še enkrat s takimi nazívi, pokažem mu, da znam rabiti še vse drugačne, ki pa se dotičnim osebam bolj prikladajo, kakor pa so se njegovi meni... Sicer pa mu nazadnje vse te priimke odpuščam, ker mislim, da je vsled razburjenosti trpel njegov razum.« Nato je predsednik Lavrenčič polemiko zaključil, toda Ivan Cankar še ni mogel mirovati — bolel ga je slučajni Štefetov stavek o Dermoti, zapisan že poprej, ki je bil za Dermoto preveč laskav, in oglašil se je kljub predsednikovemu ukrepu znova: »Polemiko glede 'Naroda', 'kroka' itd. je predsednik zaključil in jaz je torej ne nadaljujem, pač pa moram pripomniti par besed gledé nekega stavka Štefétovega; ta stavek je bil vpleten v polemiko, ne da bi imel kaj opraviti z njó, glasf se pa: 'Kar se tiče značilnega, da 'bivši' predsednik Dermóta opozarja sedanji odbor, omenjam samó tó, da bi Dermóta prav gotovo ostal 'Zadrugin' predsednik, ko bi le hotel'. To je Štefetov stavek. Njemu torej ni prav, da se Dermóta imenuje 'bivši' predsednik; reči se mu mora 'predsednik' in se poleg tega klanjati do pasa, kakor ruski mužiki svojemu batjuški gospodarju. Štefè zahteva, naj ostane Dermóta predsednik vkljub temu, da smo izvolili novega. No, zaradi mene naj ostane, — še zelo ljubo mi je, kajti potemtakem ostane predsednik tu(di) jaz, in poleg mene bodo predsedovali še: Lavrač, Baloh in Škrjanec, tako da ostane ubogi Lavrenčič sam in zapuščen, kakor Faustova Metka, ali kakor Kržetov 'Pisk' v 'Zadruginem' arhivu... — Pa Štefè se je kmalu spomnil, da bi postala vzpričo tolikih predsednikov zmešnjava in kar sredi stavka je premenil svoje misli in priznal, da Dermóta vendarle ni več predsednik, — kajti precej potém, ko se razkorači nad nedolžno besedico 'bivši' — pravi: 'Dermóta bi ostal predsednik, ko bi le hotel'. V tem podčrtanim (sic) 'ko bi le hotel' tičf precéj skrivnostnih Štefétovih mislij. On je mislil prav za prav reči: 'Mi vsi, kar nas je Zadrúžanov, smo Dermóta takó silno lju-

bili, vsi smo bili takó trdnó prepričani o njegovi predsedniški sposobnosti, priznavali smo takó s polno dušo in rádošnim srcem njegovo neutrudno 'delóvanje', — da bi ga volili, tudi ko bi se z vsemi štirimi branil: Ali ker smo se bali, da bi se Dermóti vzpričo naše navdušenosti kaj hudega ne pripetilo od velikega ginjenja, agitirali smo na vso moč, takó, da je prišel Lavrenčič napósled le po najhujši borbi in v potu svojega obraza na predsedniški stol... itd.' To je mislil Štefè povedati s svojim, — ko bi le hotel'. Toda jaz in še veliko drugih smo volili Lavrenčiča popolno iz svojega nagiba in bi ga volili, ko bi Dermóta tudi ne izjavil, da ne vzprejme volitve več; o kakšni agitaciji ni vedel nihče... Torej bi Dermóta ne ostál predsednik — če bi prav 'hotel'. Toliko Štefetu.« Štefè je Cankarju odgovoril tudi z obširním dopisom, ki se začinja z besedami: »Na govoričenje Cankarjevo se itak nihče resno ne ozira in tudi jaz se ne bom! Vse, kar govori o mojih 'mislih', je zavíjanje, kakoršnega je Cankar vés poln« — toda stvar s tem še ni bila končana; obravnavala se je še enkrat na sestanku dne 26. februarja leta 1896., o katerem poroča tajniška knjiga: »Lavrenčič izrekel je v imenu odbora Cankarju radi nadaljevanja polemike ukor. Temu je Cankar ugovarjal; mej njim in Štefetom se je razvila jako burna debata, katero je Lavrenčič prekinil s predlogom, naj se upisna knjiga odpravi.«

Z isto ostrostjo, s katero je Cankar napadal in se branil, če je bilo treba, je branil tudi prijatelje, kadar so se mu zdeli potrebni pomoči. Poročal sem že prej, kako se je zastavil za preganjanega Oblaka, v tistem pustnem času pa, ko so nekateri udje Zadrúge izzvali hudo polemiko z odborom zaradi njegove nemarnosti, so se drugi lotili tudi Merharja. Prepír je sprožil Novak v dopisni knjigi: »Član Merhar je nekđaj v onih srečnih časih navdušenja obljubil kopo listov in časopisov. Ne vem, ali so še na potu, ali pa spavajo sladko spanje v njegovih štelazah. Upam, da se dajo njegove 'cajtenge' in on ž njimi vendar že enkrat videti. S presrečno željo biti deležen vendar že enkrat zvečer v čitalnici njegovega obiska — Novak.« Ivan Cankar je pripisal: »Strinjamo se! — Dermóta je vzkliknil Merharju: »Et tu, mi fili!« — drugi so še odločneje drezali. Merhar se je zagovarjal, pa slabo, zakaj napadi so se potem še pomnožili in so postali bolj zadirčni. Končal jih je Ivan Cankar, ki je zapisal v knjigo patetične besede: »Kdor se še enkrat dotakne časti Mrharjeve, — ga ubijem! I. Cankar.«

Slovstveno je Cankar v Zadrúgi mnogo delal. Dan potém, ko je bil izvoljen za predsednika, je bral zadrúžanom na zabavnem shodu svoj, gotovo satirični, spis »Framazon-ska brenkanja«, naslednjega leta na Drenikovem vrhu »Kacijanarja«, ob petletnici društva »O sandalih«, in leto za letom po večkrat svoje pesmi, ki so jih ocenjevali Župančič, Dermota, Škrjanec in drugi. Mnogokrat je ocenjeval spise zadrúžanov, a ne vedno tako, kakor bi mladi avtorji želeli. Poročal sem že, s kakim zasmehom se je obregnil ob Kržetov »Pisk«, potem že, ko je bil pozabljen v arhivu, in enako strog je bil z »Lovci« istega pisatelja: »Kržetove 'Lovce' ocenjeval je Cankar ter mu očital, da je njegov spis brez dejanja ter brez značaja. Kette in Cankar omenjata nadalje, da sta z veseljem prebirala 'Lovčeve zapiske' Turgenjeva, ravno tako Jurčičeve 'Polharje', toda tudi v teh se opisujejo lovci in njih življenje, toda drugače nego dela Krže. Slednji omenja, da se zaradi tega s tako ostro kritiko nastopa proti njemu, ker je začetnik. Zaradi te besede ga zavrne Cankar, Kette pa pristavi, naj se dovoli Kržetu protikritika, če mu ni všeč Cankarjeva ocena. Štefè trdi, da je bila kritika preostra, ter želi, da naj se nekaj milejše postopa z izrazi...

Štefè se izreče le za stvarne kritike in pripomni, da mu ni nikakor ugajal Cankarjev motto v kritiki Kržetovega spisa. Cankar ugovarja, trdeč, da kar sme reči Platen Heineju, to sme tudi reči Cankar Kržetu, namreč: Er schmiert wie man Stiefel schmiert.« Mimogredè naj omenim, da so tudi Ketteju očitati preveliko strogost, na primer: »H Kettejevi kritiki (Oblakovih pesmi) pripomnijo nekateri, da je premalo objektivna, prestrastno pisana, preostra — sicer jako duhovita.« Ni se pa moglo Cankarju očitati, da bi bil prestrog, kadar je bilo treba ocenjevati pesmi prijatelja Ketteja; kakor je druge brezobzirno obsojal, tako je Ketteja brezpogojno hvalil: »O Kettejevih pesmih se je Cankar (22. februarja l. 1896.) ustmeno tako izrazil: Kritika o teh pesmih se ne dà pisati, ker so brez napake in bistveno dobre.« Ivan Cankar je spoznal tudi Murnov talent, in dasi ni o njem sodil tako, kakor o Ketteju, ga je vendar branil, ko je Merhar očitil njegovim pesmim, da so nejasne.

Ivan Cankar je bil najizrazitejši svobodomislec Zadruga, kar se je pokazalo večkrat v debatah. Ko je dne 16. januarja leta 1896. bral Novak svojo razpravo »o rabi in zlorabi zgodovine«, se je v debati oglasil tudi Cankar in je grajal avtorjeve citate iz svetega pisma, češ, da »on ne prištevava sv. pisma k zgodovinam«. Zelo značilno je tudi, da je bil že tedaj z nekaterimi drugimi združani zelo »protiilirski«. Dne 29. februarja leta 1896. je govoril Zevnik »o našem žensstvu«. Med razpravo po predavanju je nekdo odobral predlog dr. Tavčarja, naj bi se vpeljal hrvaški jezik v deklisško šolo. »Slednjemu se je uprl Cankar ter pristavil, naj bi se raje poseglo po ruski književnosti nego po hrvatski. V tem smislu, da bi bilo tudi za slovenski jezik nevarno, pridružil se Cankarju Pirnat. Zoper Tavčarjev predlog oglasil se (Dominik) Puc, trdeč, da je ta 'hrvatomanija' pogubna za nas Slovence.« Ti samoslovenski nazori so prevladovali v Zadrugi tudi potem še, ko Ivana Cankarja že ni bilo več v njej; dne 30. maja leta 1896. so v društvu razpravljali o zedinjeni Sloveniji ter o združitvi s Hrvati in tajniška knjiga poroča o tem: »Drugi govornik Mrkun govori zoper združitvev Slovencev in Hrvatov... Tudi jezika hrvatskega ne smemo sprejeti, temveč vedno bolj moramo čistiti svoj jezik. Tudi Lončar je zoper vsako združitvev s Hrvati, Za nas je sedaj najvažnejše, kako se reši socialno vprašanje v zvezi z agrarnim, naš smoter bodi, da združimo — Slovenijo!«

Sestanek, na katerem je označil svoje protihrvaško stališče, je bil zadnji, ki se ga je Ivan Cankar udeležil. Med tem časom so politični razpori posegali vedno globlje v življenje Zadruga, nastajala so, kakor so trdili nekateri združani, »iz političnih razgovorov osebna sovraštva«. Ivan Cankar je tudi odraščal, dozoreval, okvir dijaškega društva mu je ta čas postajal pretesen, njegovo razmerje do ostalih društvnikov ni bilo nikakor več prirčno. V polemiki, ki jo je začel s Štefetom zaradi Dermotovega predsednikovanja, se je jasno pokazalo, da Ivan Cankar ne spada več v sestav Zadruga, kar je zapisal Štefè zelo naravnost, kakor je bila njegova navada: »Pozor, (predsednik) Lavrenčič — računaj s fakti, bodi resen in stvaren, sicer bodo nekateri zopet vsilili prepir v naše društvo. Ti 'nekateri' so tisti — poznamo jih vsi — ki mirnega delovanja, prijateljskega občevanja med nami ne morejo gledati. Zakaj, tudi vemo — zato, ker jim vsi ne kadimo in ker ne podpihujemo itak velike njihove domišljavosti in ker vedno računamo z namenom našega društva: Zadruga namen je, vzgajati značajne in resne mladence.« Beseda »značajne« je dvakrat podčrtana. Na očitek domišljavosti, slavohlepa in neznačajnosti je Cankar gotovo strupeno odgovoril na poznejših straneh dopisne knjige, ki

jih je nekdo (najbrže Štefè sam) iztrgal. Razen Cankarja je bil užaljen tudi Kette, ki se je kot izrazit literat Zadruga prišteval med one nekatere Štefetove domišljave slavohlepniške; ne eden, ne drugi ni več prišel k prihodnjemu sestanku, ki se je vršil dne 7. marca leta 1896. in ki se je pečal zgolj s Cankarjevo zadevo. Zapisnik poroča o tej seji: »Na trpke opomnje predsednikove gledè občutljive odsotnosti Cankarjeve in Kettejeve smo se razvneli. Zaključek teh burnih pogovorov je bil, da smo Cankarja zaradi nerednosti njegove izključili s 7 proti 5 glasovi. Natančneje poročilo o razgovorih mi je predsednik prijavitel zabranil.«

Tako je bil Ivan Cankar prežnan iz Zadruga, Kette je šel prostovoljno z njim. V društvu je vztrajal še Murn, a tudi njemu ni bilo več dolgega obstanka, kakor kažejo poročila o literarnih sejah po Cankarjevem izstopu. Dne 11. aprila je bral Murn zadrušanom svoje pesmi, ki jih je ocenjeval Maren, in ker mu ocena ni bila po volji, je napisal za prihodnjo sejo svojo protikritiko. »Že ko je prebral Murn prve svoje stavke, zadel je ob splošni odpor. Eni so želeli, naj bere Murn le bistveni del protikritike, drugi pa zopet zahtevali od predsednika, da naj Murna ustavi, konečno je obveljala zahteva Marna samega in Murn je čital od konca do kraja svojo protikritiko, skovano po Cankarjevem kopitu. Prvi se je oglasil Maren ter kratko malo zatrdil, da je Murnova kritika brez stvarnih dokazov, nasproti pa, da preveča celo kritiko duh sebičnega zavijanja; z ozirom na to točko pridružil se je Marnu tudi Majaron ter obsodil Murnovo proticeno, da je brez jedra. Tudi Dermota je v smislu Majaronovih in Marnovih besedi izrazil, kak vtis da je naredila Murnova protikritika nanj, ter posebno zabičeval, da so v Zadrugi pametni ljudje domá, da ni mesta otročarijam, ter je pozval predsednika, naj v pravem času prepreči vse posledice, ki bi znale nastati iz te domišljave samoljubezni. Ko je izgovoril Merhar v soglasju z Dermotovo izjavo, predlaga Novak Josip konec debate... Debato je zaključil Lavrenčič s pristavkom, da se je prikazal duh Cankarjev v obleki Murnovi.«

To so malenkosti, gotovo; morda dijaška kratkočasje. Vendar nam kažejo že ta združna leta precej verno sliko Ivana Cankarja iz njegove prve pisateljske dobe, polemičnega, vse ironizirajočega Cankarja, ki se še tedaj, kadar misli resno, ustraši svoje resnobe in ji brž priliva čudnega sarkazma, ki sam ne bi mogel reči o njem, odkod mu prihaja v pero, če bi morda ne priznal, da je to mladostna bolezen zgodaj dozorele in vendar še nedozorele duše; ali ni čudno, da se v istem sestavku, v katerem s polnim prepričanjem brani Oblaka pred Dermoto, skoraj s slednjo besedo hkrati posmehuje svojemu veselemu varovancu? To je slika samozavestnega Cankarja, ki s suverensko avtoritativnostjo hvali in graja, dviga do neba ali ubija, ki nima vedno najpravičnejše in najstalnejše sodbe, a jo vedno zagovarja z ognjem in brezobzirnostjo nezmotljivega sodnika. To je slika stilista Cankarja, ki piše že tedaj med srednješolskimi dovtipi in mnogimi mladostnimi neokusnostmi dopisne knjige lepo umerjene, dobro zveneče stavke in bere tovarišem, ki predavajo »Iz popotne torbe« ali »O znano-stih«, nekaj čisto drugega: »Framazonska brenkanja! Kakor svojo pisavo, ki je leta 1893. na prvi strani dopisne knjige enaka tisti, s katero je pisal svojo zadnjo črtico, je ohranil Ivan Cankar mnogo teh lastnosti do konca; o podlistkarju Cankarju, o pevcu Helenine lepote in še deloma pisatelju Knjige za lahkomišelné ljudi pa se dà reči, da je bil ves že v dijaški Zadrugi.